

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΟΜΑΛΟΥ ΚΑΙ Η «ΠΑΤΡΟΝΑ»

Τὸ ἔτος 1953 ὁ φίλος μου συντάκτης τοῦ Λαογραφικοῦ Ἐργασιοῦ Δημήτριος Πετρόπουλος καὶ ἐγὼ κατεγράψαμε σὲ φωνοληπτικὴ ταινία τὰ ἥρωικά τραγούδια ποὺ τραγουδιούνται ἀκόμη στὰ ὄρεινά χωριά τοῦ Ψηλορείτη καὶ τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Ἔτυχε νὰ ἐρωτήσουμε τοὺς λαϊκοὺς μας τραγουδιστὰς τί σημαίνει ἡ λέξις πατρὸνα, εἰς τὸ κείμενον ἐνὸς λαοφιλεστάτου τραγουδιοῦ τῆς Κρήτης :

*Πότες θὰ κάμη ξεστεργιά, πότες θὰ φλεβαρίση,
νὰ πάρω τὸ τουφέκι μου, τὴν ὄμορφη πατρὸνα
καὶ ν' ἀνεβῶ στὸν Ὀμαλό, στὴ στράτα τῶ Μουσούρω...*

Οἱ τραγουδισταὶ δὲν ἤξευραν τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ τὴν τραγουδοῦσαν τυπικὰ μέσα εἰς τὸν ἕκ μακρᾶς παραδόσεως γνωστὸν στίχον. Τὸ ἴδιον φαινόμενον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους γραψοδούς, ποὺ τραγουδοῦσαν ἀρχαϊκὰς λέξεις, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν ἔννοιάν των. Τοιαῦται λέξεις ἐξακριβίζοντο ὡς «γλῶσσαι»¹. Μερικοὶ λόγιοι τῆς Κρήτης μᾶς ἐξηγοῦσαν τὴν λέξιν ὡς διῆθεν ἔχουσαν σχέσιν μὲ τὴν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Βενετοκρατίας ζωντανὴν λέξιν *patrona*, σημαίνουσαν κυρίαν τοῦ Βενετοῦ προεστῶτος. Τοιαύτην ὅμως μεταφορικὴν χρῆσιν εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὴν λογιάν ποιήσιν, ἢ τὴν λαϊκὴν τὴν ἐπηρεασμένην ἀπὸ τὴν λογιάν.

Ὁ Κριάρης εἰς τὴν συλλογὴν του ἐξηγεῖ τὴν λέξιν : «εἶδος πιστολίου μεγάλου»². Ἡ ἐξήγησίς του εἶναι ἐσφαλμένη. Ἐπειδὴ ὑπάρχει γενικὴ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἐπιχειροῦμεν τὴν κατωτέρω ἔρευναν, ἢ ὁποία ὄχι μόνον ἐρμηνεύει, ὡς νομίζομεν, τὴν λέξιν, ἀλλὰ διαφωτίζει καὶ μερικὰ φαινόμενα ποὺ ἀντιμετωπίζομεν εἰς τὴν μελέτην τῆς προφορικῆς ποιήσεως.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν Γιανναράκη εὐρίσκομεν τὴν ἀρχαιοτέραν παραλλαγὴν τοῦ τραγουδιοῦ :

*Χριστέ, νὰ ζώνουμον σπαθὶ καὶ νὰ πιανα κοντάρι
νὰ πρόβαινα στὸν Ὀμαλό, στὴ στράτα τῶ Μουσούρω,*

¹) Ἀριστοτέλους, Ῥητορ. 1410 b 12, Ποιητ. 1457 b 4, γ. Πλουτάρχου, *Moralia* 2. 406 f. Ἔχομεν δὲ τίτλον «Γλῶσσαι» ὑπὸ Φιλίμονος καὶ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων, ὡς ὁ Ἀριστάρχος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε «Περὶ Ὀμηρικῶν γλωσσῶν».

²) Ἀ. Κριάρη, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημῶδων Ἀσμάτων, Βα ἔκδοσις, Ἀθήναι, 1920, σ. 199.

νά σύρω τ' ἀργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ χρουσοῦ κονιάρι,
νά κάμω μάννες δίχως γιούς, γυναῖκες δίχως ἀντρες,
νά κάμω καὶ μωρὰ παιδιὰ μὲ δίχως τοὶ μαννάδες³.

*Εδῶ βλέπουμε ὅτι τὰ ἄρματα εἶναι ἀκριτικά καὶ ἔτσι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ τραγούδι τοῦ Ὅμαλοῦ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα κρητικά τραγούδια. Ὅπως τὸ κλέφτικο τραγούδι γιὰ τὸ κιβούρι τοῦ κλέφτη⁴, ἔτσι καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Ὅμαλοῦ, ἐπλάσθη μὲ ἀκριτικό πρότυπο.

Μὲ τὴν ἐξέλιξιν καὶ ἀντικατάστασιν τῶν παλαιῶν ὄπλων μὲ τὰ διὰ πυρίτιδος λειτουργοῦντα ἐπέρχεται καὶ ἀλλαγὴ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ τραγουδιοῦ. «Τὸ ἀργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ χρουσοῦ κονιάρι» γίνονται «τὸ τουφεκί μου, τὴν ὄμορφη πατρόνα». Πότε ἐγινε ἡ ἀλλαγὴ αὕτη θὰ ἐξετασθῆ κατωτέρω, ἀλλὰ πρῶτα πρέπει νὰ δοθῆ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς σημασίας τῆς λ. πατρόνα. Εἰς τὴν λύσιν μᾶς ἔχει βοηθήσει ἕνας γέρος Κρητικὸς καπετάνιος 97 ἐτῶν ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἄνω Μέρος τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνου. Ἀπαντῶν εἰς σχετικὴν ἐρώτησίν μας, εἶπεν ὅτι εἰς τὰ νεανικά του χρόνια ἡ πατρόνα ἦτο μπαλάσκα μὲ φυσίγγια. Ἡ ἐξήγησις του μᾶς ἐφάνη σωστή, διότι ἡ μπαλάσκα ταιριάζει μὲ τὸ τουφεκί εἰς τὸ τραγούδι. Ἡ ἐξήγησις τοῦ Κρητικοῦ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἕνα πελοποννησιακὸν κείμενον, τὴν διαθήκην τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καθηγητοῦ Σ. Β. Κουγέα. Γράφων τὴν διαθήκην του εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ Ναυπλίου πρὸ τῆς ἐκτελέσεώς του διὰ τὸν φόνον τοῦ Καποδίστρια ὁ Μαυρομιχάλης, παραγγέλλει εἰς τὴν γυναῖκα του μαζὶ μὲ ἄλλα καὶ τὰ ἑξῆς: «Νὰ λάβῃς ἀπὸ τὸν ἐξάδελφόν μου Ἡλία Δημητρακαράκον ταῖς πιστόλαις μου καὶ τὰ ἀσημένια πατρόνια μου, ταῖς ὁποῖαις καὶ τὰ ὅποια τὰ πωλεῖς καὶ δίδεις εὐθὺς τὰ ὅσα γράφω»⁵. Ἡ διαθήκη σφραγισθεῖσα τῇ 10ῃ Ὀκτωβρίου 1831, δεικνύει ὅτι ἡ πατρόνα, τὰ πατρόνια⁶ καθὼς λέγει, ὡς μπαλάσκα, εἶδος φυσιογιωθῆκης, ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ἡ λέξις ὅμως δὲν υἱοθετήθη καὶ εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς λαϊκῆς ποιήσεως, διότι δὲν τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὰ κλέφτικα τραγούδια. Εἰς τὴν κρητικὴν ποίησιν ἕξ ἄλλου ἐγινε σύγχυσις

³) A. Jeannarakis, *Kretas Volkslieder*, Leipzig, 1876, σ. 173.

⁴) Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, Βα ἐκδοσις, Ἀθῆναι 1932, σ. 50. Δ. Α. Πετροπούλου, Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Ἀθῆναι, 1958, σ. 242.

⁵) Σ. Β. Κουγέα, Ἡ διαθήκη τοῦ Γεωργίου Μαυρομιχάλη, Πελοποννησιακά, Τόμ. Α', 1956, σ. 354, στίχ. 129 - 131.

⁶) Ὁ πληθυντικὸς ὀφείλεται πιθανώτατα στὸ ὅτι ἡ φυσιογιωθῆκη (μπαλάσκα) ἔχει διπλὴν θῆκην.

τῆς πατρόνας μὲ τὸ πιστόλι. Τοῦτο φαίνεται εἰς τὴν ῥίμαν τοῦ Ἀντώ-
νη Γιώργακα (1818) :

*Ἀπὸ τῆ Χώρα ξεκινᾷ καὶ βάνει δυὸ πατρόνες
κ' ἐφέγγανε στὴ μέσην του σὰν τοὶ καρνάδες βιόλες.
Βάνει στὸ σιλακλίκιν του τ' ἀσημωτὸ μαχαίρι...'*

Ὁ Κριάρης ὀρθῶς σημειώνει ὅτι διὰ τὸν τραγουδιστὴν εἰς τοὺς
στίχους τούτους ἡ πατρόνα εἶναι πιστόλι καὶ τὸ σιλακλίκι
εἶναι λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα φυσιογιοθήκη. Ὅτι ὁ Κρητικὸς ρι-
μαδόρος γενικῶς ἔχει ξεχάσει τὴν ἔννοιαν τῆς πατρόνας καὶ ὅτι πιρα-
πύρεται ἀπὸ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν «μπιστόλες - βιόλες», ν' ἀντικατα-
στήσῃ τὴν λέξιν πατρόνα μὲ τὴν λ. μπιστόλα, φαίνεται καὶ εἰς ἄλλες
ῥίμες :

*Ἔβανε κ' εἰς τὴν μέση του ἀσημωτὸς μπιστόλες,
Ραμλί μου, πῶς τοῦ στέκανε, σὰν τοὶ καρνάδες βιόλες⁹.*

*Καὶ τ' ἄρματάν του πήρανε, τοὶ δυὸ καλὲς μπιστόλες
στὸ Κάστρο καὶ στὸ Ρέθεμνος δὲν ἦσαν ἔτσι βιόλες⁹.*

Ἡ λέξις πατρόνα ἔχει πλέον χαθῆ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα κείμενα, ἔκτος
τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ὀμαλοῦ. Ἀφοῦ ἡ λ. ξεχάσθη μὲ τὴ σημασία φυ-
σιγιοθήκη, ὁ λαϊκὸς στιχουργὸς, ὅταν ἔχη ἀνάγκην νὰ χρησιμο-
ποιήσῃ εἰς τὸ λεξιλόγιόν του τοῦτο τὸ accoutrement τοῦ πολέμου,
εἰσάγει ἄλλας συνωνύμους λέξεις, ὡς φουσεκλίγια, μπαλάσκα,
καθὼς βλέπομεν εἰς τοὺς κατωτέρω στίχους :

*Κάτο - Σκουλῆς τὸν ἔφτιαξε τὰ φουσεκλίγια παίρνει,
γιατ' ἦταν ἡ μπαλάσκαν του μαλαμοκενημένη¹⁰.*

Ὅτι ὁ λαϊκὸς στιχουργὸς προσαρμόζει τὰς νέας λέξεις εἰς παλαιο-
τέρους τυπικοὺς στίχους, φαίνεται καὶ εἰς τὸ ἑξῆς παράδειγμα :

*Καὶ ζώνεται στὴ μέσην του καινούργια φουσεκλίγια
ἀπὸ 'σαν ὀλοπλούμισια, χρυσᾷ 'χαν χαρτζιλίγια¹¹.*

Ἡ ἐξέτασις τῆς λέξεως πατρόνα εἰς τὰ ἠρωικὰ τραγούδια τῆς Κρή-
της ἀποδεικνύει καὶ ἄλλο φαινόμενον ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ προφορι-
κὸν ὕφος (style orale) : Λέξεις ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως προσερχόμεναι,

⁷⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 47.

⁸⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 97.

⁹⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 80.

¹⁰⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 80 - 81.

¹¹⁾ Α. Κ ρ ι ἄ ρ η, Συλλογὴ Κρητικῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων, σ. 111.

μὲ τὸν χρόνον χάνουν τὴν ἔννοιάν των καὶ παραμένουν ὡς «γλῶσσαι» ἢ ἀλλάζουν ἔννοιαν ἕνεκα τῆς λήθης καὶ ἐνίστε ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλας νεωτέρας. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηροῦμεν εἰς τὸ τραγούδι τοῦ Ὅμαλου καὶ εἰς ἄλλες ρίμες τῆς Κρήτης. Βλέπομεν μίαν διαρκῆ ἐξέλιξιν ἀπὸ τὸ ἀκριτικὸ τραγούδι ἕως τὸν 19ον αἰῶνα. Ἐνάλογον τοῦ φαινομένου τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὸ δμηρικὸν ἔπος ἕως τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον «γλῶσσαι»: καθὼς ἔχει δεῖξει ὁ M. Leumann¹², αἱ λέξεις ἄλλαξαν ἔννοιαν καὶ μορφήν, ἐπειδὴ οἱ προφορικοὶ ποιηταὶ δὲν εἶχον συνειδησιν τῆς σημασίας των. Ὡς ἔχω σημειώσει καὶ ἄλλοτε, τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγούδι εἶναι ἐργαστήριον, ὅπου ἀντιμετωπίζομεν τὰ ἴδια προβλήματα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον. Ἡ ἔρευνα τῆς λέξεως πατρόνα μᾶς προσφέρει πολύτιμον στοιχεῖον παραλληλισμοῦ πρὸς ὅμοιον φαινόμενον εἰς τὸν Ὅμηρον, καθὼς τὸ ἐξήτασεν ὁ Leumann.

Μένει τώρα νὰ ἐξετασθῇ πόθεν καὶ πότε ἡ λ. πατρόνα εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἠρωικὴν ποίησιν τῆς Κρήτης. Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὴν Λατινικὴν (bas. lat.) *patronus* = προστάτης, ὀδηγός, μοδέλλο¹³. Τὴν σημασίαν φυσιογγοθήκη ἔλαβε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ἡ λ. *patron* (= φυσιογγοθήκη) εἶναι ἀρχαιότερα τῶν συνωνύμων *giberne* (περὶ τὸ 1752) καὶ *cartouche*¹⁴. Ἐκ τῆς Γαλλίας μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὡς *patron* (περὶ τὸ 1683)¹⁵ καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν ὡς *patrone*, κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα¹⁶.

Ὁ Klügel καὶ ὁ Götze ὀρίζουν τὸ 1616 περίπου ὡς χρονολογίαν τῆς μεταφορᾶς τῆς *patrone* εἰς τὴν Γερμανίαν¹⁷. Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ἡ λ. ἐπέρασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὡς *patrona* καὶ τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὸν συγγραφέα Montecuccoli (1609 - 1680)¹⁸. Πῶς ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην εἶναι ἄγνωστον. Πιθανῶς εἰσῆχθη μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν ὄπλων. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι στεναὶ σχέσεις ὑπῆρξαν μετὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Κρήτην ἀγόμεθα εἰς τὴν σκέψιν

¹²) M. Leumann, *Homerische Wörter*, Basel, 1950.

¹³) *Dictionnaire de la langue française* par E. Littré, Tome I - P, Paris, 1873, σ. 1010, λ. *patron*.

¹⁴) *Αὐτόθι*, σ. 1010.

¹⁵) *Oxford English Dictionary*, Vol. VII, σ. 562.

¹⁶) *Jacob und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1854, Τομ. VII, σ. 1506.

¹⁷) *Friedrich Kluge und Alfred Götze, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Fünfte Auflage*, Berlin 1951, σ. 551.

¹⁸) *Carlo Battisti, Giovanni Alessio, Dizionario Etimologico Italiano*, Firenze, 1954, Τομ. IV, σ. 2806.

ὅτι ἐξ Ἰταλίας εἰσήχθη κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύη, τὸ κείμενον τοῦ Γιανναράκη μὲ τὸ «ἀργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ ἀργυρὸ κοντάρι» πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ 17ου αἰῶνος. Εἰς διάφορες δὲ μες τὸ σπαθὶ καὶ τὸ κοντάρι ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ τὰ μπιστόλια καὶ μπαλάσκες καὶ μόνον τὸ τραγούδι τοῦ Ὀμαλοῦ κρατεῖ ἀκόμη τὰ ἀρχαῖα σπαθὶ καὶ κοντάρι, καθὼς καὶ τὴν πατρόνα, τὴν ὁποίαν οἱ τραγουδισταὶ χρησιμοποιοῦν, χωρὶς νὰ ἔχουν σαφεῆ συνείδησιν τῆς σημασίας της.

JAMES A. NOTOPOULOS

Trinity College Hartford Conn. U.S.A.